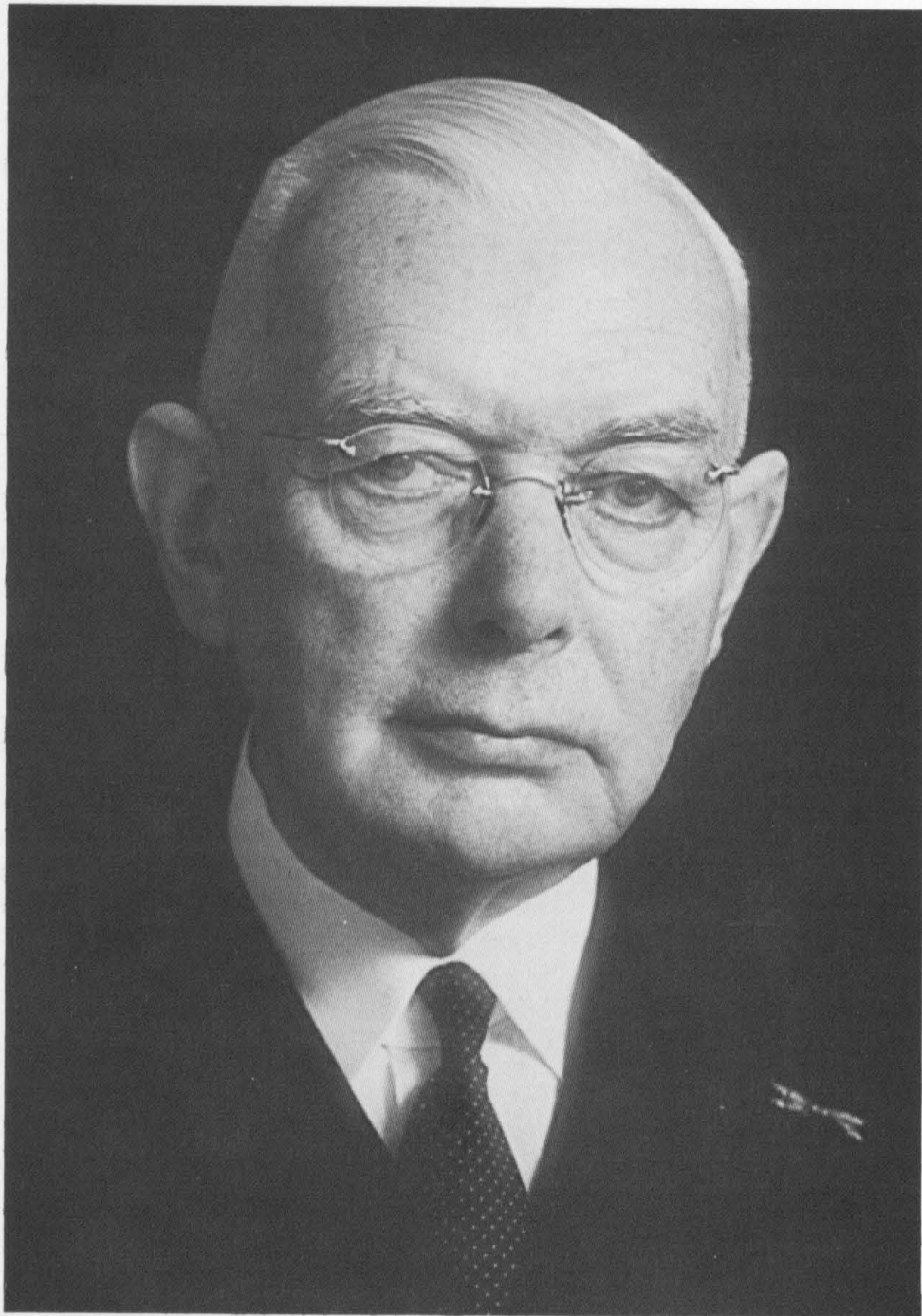

Citation:

G.H.M. Posthumus Meyjes, Levensbericht J.N. Bakhuizen van den Brink, in:
Jaarboek, 1989, Amsterdam, pp. 120-125

Jan Nicolaas Bakhuizen van den Brink

Jan Nicolaas Bakhuizen van den Brink

25 mei 1896–5 november 1987

Op 5 november 1987 overleed te Leiden, op 91 jarige leeftijd, Jan Nicolaas Bakhuizen van den Brink. Met hem ging een kerkhistoricus en wetenschapsman van groot formaat heen, die tot op hoge leeftijd het vak van zijn liefde, en wat dat met zich meebrengt aan organisatie en begeleiding, intensief heeft beoefend.

In 1869 werd hij te Joure geboren als zoon van de N.H., predikant Ludolf Willem Bakhuizen van den Brink, sedert 1914 secretaris van de Algemene Synode der N.H.-kerk, en als kleinzoon van de vermaarde historicus en Algemeen Rijksarchivaris Reinier Cornelis Bakhuizen van den Brink. Van zijn vader, een van de pioniers van de liturgische beweging hier te lande, erfde hij niet alleen een duurzame liefde voor liturgie en kerk, maar ook zijn theologische voorkeur. Hij was een typische representant van de zogenaamde ethische theologie, een stroming die een middenweg wilde gaan tussen modernisme en confessionalisme door, en die openheid ten opzichte van de eigen cultuur en tijd trachtte te verbinden met trouw aan de christelijke traditie. Zijn grootvader, wiens machtige gestalte hem tot op hoge leeftijd bleef intrigeren, is stellig een groot voorbeeld voor hem geweest, en wellicht zelfs bepalend voor zijn voorkeur voor bronnenstudie, editorisch werk en archivalische activiteiten.

Na zijn schooljaren aan het christelijk gymnasium te Utrecht, studeerde Bakhuizen van den Brink van 1914-1919 theologie te Leiden. Financiële omstandigheden beletten hem corpslid te worden. Compensatie hiervoor vond hij in de kring van de NCSV en in het vermaarde theologische dispuut QSV, het oudste in den lande. Ter voorbereiding van zijn proefschrift, *De oud-christelijke monumenten van Ephesus*, waarop hij in 1923 te Leiden promoveerde onder F. Pijper, verbleef hij enige maanden te Parijs om zich aan de Ecole Pratique des Hautes Etudes te bekwamen in de griekse epigrafie. 'Gouden maanden zijn het geweest aan de Ecole Pratique, zowel voor mij als voor zoveel anderen,' schreef hij zestig jaar later in een enthousiast stuk in de NRC. Naast Eugène Faye, de kenner van Clemens en Origenes, was het vooral de archeoloog Bernard Haussoullier die hem in de geheimen van de epigrafie inwijdde. In hetzelfde artikel vervolgt hij: 'Nodig had ik, aldus Haussoullier, in de eerste plaats oefening in de praktijk van het lezen van Griekse opschriften, christelijk of niet, dat deed er voor de techniek niet toe, op de stenen zelf. Die waren er genoeg in het Louvre. En dus bestelde hij mij op bepaalde dagen en uren in het Louvre, waar hij mij de kunst zou leren... Hoe vroeg ik, na de eerste keer, ook kwam, hij was er eerder. Wat een leermeester, wat een ervaring, maar ook: wat een aanmoediging'.¹

¹ *NRC-Handelsblad*, 19 jan. 1980, art. *Les enfants du paradigme*.

Inmiddels gehuwd met de theologe Louise Cnoop Koopmans, die hij te Leiden had leren kennen en die hem twee dochters en een zoon zou schenken, werd hij beroepen tot N.H.-predikant te Nieuw-Dordrecht (1920), vervolgens te Winsterswijk (1924) en tenslotte te Rotterdam-Kralingen (1929). Met overtuiging en toewijding heeft hij gedurende veertien jaar het predikantschap vervuld, waarbij hem dezelfde hoedanigheden van hoofd en hart te stude kwamen, die hem later tot vooraanstaand kerkhistoricus, vanzelfsprekend leider en geliefd leermeester zouden maken.

Veel tijd en aandacht ging hij in deze tijd schenken aan liturgische vraagstukken, hetgeen in latere jaren alleen nog maar zou toenemen. Hij nam deel aan de werkzaamheden van de Liturgische kring, een avantgardistisch te noemen, toentertijd nog besloten theologische studiegroep, die zich vernieuwing van het liturgisch besef en herstel van de eredienst binnen de N.H.-kerk ten doel stelde. In het door deze werkgroep samengestelde *Handboek voor den eeredienst in de Nederlandsche Hervormde kerk* (1934) treft men een tweetal artikelen van zijn hand aan. Het drukke predikantswerk – in Rotterdam had hij niet minder dan 200 catechisanten per jaar! – belette hem niet ook breder wetenschappelijk bezig te blijven. Te Winterswijk had hij al de grondslag gelegd voor zijn, in samenwerking met B. Stegeman geschreven, *Het ambt Breedevoort tijdens het Anholter pandschap, 1562-1612*, dat in 1933 verscheen. Tijdens zijn Rotterdamse jaren stelde hij een grotere studie samen over *De Romeinse catacomben en haar fresco's*, waarin hij, voortbouwend op de onderzoekingen van met name De Rossi en Wilpert, een breder publiek in de wereld van de catacomben inleidde. Het boek kreeg grote bekendheid, ook buiten de theologenwereld.

In 1934 werd hij te Leiden benoemd tot 'hoogleraar in de geschiedenis van het christendom en van de leerstellingen van christelijke godsdienst, inzonderheid van het gereformeerd protestantisme', als opvolger van de in 1933 overleden A. Eekhof. Deze functie heeft hij tot 1966 vervuld.

Over zijn oratie, getiteld *Incarnatie en verlossing bij Irenaeus*, schreef J. Lindeboom: 'Vorm en inhoud, en de zorg aan de documenten besteed, doen in den schrijver den leerling herkennen van Prof. Pijper, tot wiens leerstoel hij geroepen is. Men mag op goede gronden verwachten dat hij de traditie van dezen leerstoel, waaraan vóór Pijper de namen van Kist en Acquoy verbonden waren, op waardige wijze zal voortzetten'.² Deze verwachting is wel in eminente zin bewaardheid geworden!

Hoewel zijn intrede geen werkplan of wetenschappelijk programma behelsde, bleek toch wel duidelijk in welke richting Bakhuizen van den Brink zich wilde gaan bewegen: herbezinning op wezen en functie van de kerk met nadruk op de patristiek. Een gestage stroom van publikaties kwam nu los, veelal ondergebracht in het *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* – waarvan hij ruim veertig jaar redacteur (1936-1977) en twintig jaar secretaris was –, die voor het overgrote deel op de vroegkerkelijke periode en de 16e eeuw betrekking hadden. Vlak voor de oorlog kwam hij tevoorschijn met een monumentale, kritische editie van de Nederlandse belijdenisgeschriften, die na zijn emeritaat zou worden herdrukt. In de oorlogsjaren bereidde hij edities van teksten van Tertullianus en Cyprianus voor, die met name voor de ontwikkeling van de ecclesiologie van fundamentele betekenis zijn. Vele genera-

² In *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* (= NAKG) NS 27 (1935), 248.

ties van studenten zouden later aan de hand van deze teksten door hem in het vroeg-christelijk latijn, en tevens in de vroeg-christelijke gedachtenwereld, worden ingeleid.

Belangrijker echter is dat hij, begin 1940, tezamen met zijn Groningse collega J. Lindeboom, het plan opvatte een *Handboek der kerkgeschiedenis* samen te stellen, dat in de plaats moest komen van het toentertijd aan onze theologische faculteiten vrij algemeen gebruikte *Kompendium der Kirchengeschichte* van Karl Heussi, waarin aan Nederlandse ontwikkelingen uiteraard slechts geringe aandacht werd geschonken. Met zeer grote voortvarendheid werd door beiden hieraan gewerkt, met als gevolg dat het eerste deel, dat praktisch geheel door Bakhuizen van den Brink werd geschreven, al in 1942 kon verschijnen. Hoewel het tweede deel al een jaar later gereed was, werd verschijning daarvan door de bezetter verboden; eerst in 1945 kwam het van de pers.

Men mag zeggen dat van al zijn werken dit Handboek hem het meest aan het hart gelegen heeft. Na de dood van Lindeboom (1958) was het geheel en al zijn onderneming geworden, en hij bleef er tot op hoge leeftijd intensief mee doende. Nieuwe medewerkers waren er inmiddels bij betrokken en het werk groeide uit tot vier delen, waarvan, zonder anderen ook maar enigermate tekort te willen doen, het tweede deel over de middeleeuwen van de hand van C.C. de Bruin, ook naar Bakhuizen's eigen oordeel, de kroon spant. Hoezeer het Handboek hem ter harte ging blijkt wel daaruit dat hij, niet lang voor zijn dood, een viertal medewerkers op Rapenburg 40 ontving, teneinde afspraken te maken die het voortbestaan van het werk zouden waarborgen.

In de Leidse universitaire wereld tijdens de tweede wereldoorlog heeft Bakhuizen's renommée een lichte deuk opgelopen, waar hij niet graag over sprak maar wel mee zat. Om het ietwat metaforisch uit de drukken: hij had Erasmus lief, maar Erasmus te combineren met iemand als Niemöller ging hem minder goed af. Raadpleging van de relevante documenten uit deze jaren stemt enigszins treurig, maar bevestigt dat, objectief, hij uit de wereld van het idealisme stamde en daarom rijkelijk weerloos en ongewapend stond tegenover het anti-humane, vileine raffinement van het Nazisme, en dat, subjectief, zijn aard en kwaliteiten bovenal op een situatie van vrede waren aangelegd, in ieder geval onder zulke omstandigheden zich het krachtigst en fraaist ontplooiden. En dat heeft hij wel zeer overtuigend laten blijken na 1945. Tijdens de laatste jaren van de oorlog was hij waarnemend archivaris van de N.H.-kerk en heeft als zodanig menig kerkelijk archief beschreven. Ook met het Leidse gemeentearchief had hij toentertijd nauwe bemoeienis en trad daar in zeer delicate omstandigheden heilzaam op. Archivaris van de Senaat was hij al sedert 1939.

Na de bevrijding, toen ook op het kerkelijk-theologisch erf de initiatieven losbarstten, trof men Bakhuizen in de voorste gelederen. Tezamen met de opvolger van Lindeboom, W.F. Dankbaar, richtte hij in 1946 het 'Kerkhistorisch Gezelschap' op en werd daarvan, natuurlijk, de eerste voorzitter. In hetzelfde jaar werd door dit tweetal ook het *Nederlands Theologisch Tijdschrift* gestart, als orgaan van de vier openbare theologische faculteiten in ons land. Bakhuizen was voorts nauw betrokken bij de oprichting, eveneens in 1946, van het tijdschrift *Kerk en Eredienst*, waarvan hij na de dood van G. van der Leeuw (1950) hoofdredacteur werd en waarvoor hij talloze bijdragen leverde. Tenslotte zette hij zich ook sterk in, zowel wetenschappelijk als praktisch, voor de vernieuwing van de, met liturgie direct samenhangende, kerkelijke architectuur in ons land. Vrucht hiervan was het boek *Protestantse kerk-*

bouw (1946), waarvoor hij een drietal gedegen hoofdstukken leverde. Zijn grote belangstelling voor architectuur, gevoegd bij zijn nauwe bemoeienissen met de nieuwbouw van het Diakonessenhuis te Leiden, van welks bestuur hij van 1938-1971 de zeer actieve voorzitter was, maakte dat hij werd aangezocht om voorzitter te worden van de Architectenraad BNA, een arbitrage-lichaam. Die functie heeft hij van 1950-1960 vervuld.

In de jaren 50 ging hij nogal wat studies wijden aan het vraagstuk van de verhouding van Schrift en traditie. Met die thematiek werkte hij vernieuwend, zeker in de protestantse wereld, en leverde hij een belangrijke bijdrage aan de toenmalige oecumenische discussie. Een van de fraaiste artikelen hierover stamt uit 1952 en draagt tot titel: *Traditio in de Reformatie en het katholicisme in de zestiende eeuw*. Na in 1950 tot lid van de Akademie te zijn benoemd, heeft hij in deze kring menig voordracht gehouden. In 1954 betrof dat zijn kritische editie van *Ratramnus' De corpore et sanguine Domini*, waaraan hij een zeer inhoudsrijke 'notice bibliographique' toevoegde, die over de receptie van dit tractaat in de 16e en vroege 17e eeuw handelt. (In 1974 verscheen van dit werk en herziene druk.) In 1956 sprak hij over *Episcopalis audientia*, waarmee hij zich op het terrein van kerk en recht begaf. Hoogtepunt, wellicht, vormde zijn voordracht over Cyprianus, gehouden in 1958, ter herdenking van diens martelaarschap 17 eeuwen vroeger. Onthullend voor hemzelf, en voor zijn benadering van het verleden in het algemeen, is het citaat van Burckhardt, waarmee hij deze voordracht besloot: 'Grösse ist, was wir nicht sind'.

Na een stijlvol en met allure volbracht rectoraat gedurende het academisch jaar 1954-1955, waarbij hij met een schitterende oratie op 8 februari over *Michel Angelo en het gewelf der Sixtijnse kapel* voor den dag kwam, trad hij in 1955 toe tot de Raad van zwo. Vijf jaar later volgde hij Wagenvoort als voorzitter op en kwam deze organisatie gedurende tien jaar onder zijn eminente leiding te staan. Zijn verdiensten voor zwo vonden erkenning in zijn benoeming tot Commandeur in de Orde van Oranje-Nassau (1970). Eerder was hij reeds benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw (1957).

In hetzelfde jaar dat hij de leiding van zwo overnam werd hij ook benoemd tot voorzitter van de 'Commission Internationale d'Histoire Ecclésiastique Comparée' (CIHEC), waarvan hij voordien al vele jaren penningmeester geweest was. Ook deze functie heeft hij allerminst als een erebaantje beschouwd. Met grote energie en betrokkenheid – steeds werkend met minimale secretariële ondersteuning, dus alle brieven zelf tikkend op zijn vertrouwde portable –, heeft hij congressen helpen voorbereiden, internationale wetenschappelijke projecten geëntameerd, kortom ook deze onderneming sterk en daadkrachtig gestuwd, en dat tot ver na zijn emeritaat (1960-1973). Buitenlandse waardering voor zijn wetenschappelijke bekwaamheden bleek uit de verlening van twee doctoraten *honoris causa* door resp. de universiteit van St. Andrews (1955) en van Münster i.W. (1961).

In 1961 werd hij betrokken bij de voorbereiding van de nieuwe editie van de werken van Erasmus en, het begint wat eentonig te worden, ook deze grootse, internationale onderneming kwam wederom, twee jaar later, onder zijn leiding te staan. Van 1963-1971 fungeerde hij als eerste voorzitter van de 'Conseil International pour l'édition des oeuvres complètes d'Erasmus sous le patronage de l'Union Académique Internationale'. Op voorbeeldige wijze heeft hij deze taak vervuld, niet slechts als

organisator – dat was nimmer het geval bij de talrijke wetenschappelijke projecten die onder zijn patronaat gestaan hebben –, maar ook als medewerker. Zo droeg hij aan deze editie daadwerkelijk bij door een tweetal tractaten van Erasmus te bezorgen.

Overziet men zijn wetenschappelijke oeuvre als geheel dan valt een sterke homogeniteit waar te nemen, zowel qua genre als thematiek. Met het eerste doel ik op zijn activiteiten als bezorger van kritische edities, tekstenverzamelingen en handboeken, met het tweede op zijn overige publikaties. Die waren in sterke mate geconcentreerd op de grote figuren der kerkgeschiedenis, met name uit de periode van de vroege kerk. Zijn kennis van de patristiek dreef ook zijn liturgische belangstelling aan en was bepalend voor de ontwikkeling van zijn inzichten op het gebied van de ecclesiologie en van de verhouding van Schrift en traditie. Hij deed zich hier kennen als een typisch representant van de zogenaamde hoogkerkelijke richting, hetgeen ook zijn kijk op de reformatie bepaalde. Zou hijzelf in de eerste eeuwen geleefd hebben, dan was hij wel bisschop geweest. Vast staat in ieder geval dat hij bij voorkeur het gezelschap van de vroegkerkelijke vaders heeft opgezocht en zich diepgaand heeft laten vormen en inspireren door de godsdienstige en theologische waarden die hij bij hen aantrof. In een zeer arbeidzaam, goed georganiseerd en vruchtbaar leven heeft hij de hier ontvangen inspiratie ten dienste gesteld van kerk, maatschappij en wetenschap.

Zijn persoon laat zich misschien het best typeren met de volgende termen: gezag, stijl en menselijkheid. De verbinding van deze drie, die stuk voor stuk met zijn christelijke overtuiging verbonden waren, – een verbinding die door Pierre Mesnard fraai genoemd werd ‘son autorité souriante’ –, verklaart zijn leiderschap. Dit, gevoegd bij het respectabele niveau van zijn wetenschapsbeoefening, maakte dat leerlingen als vanzelf naar hem toekwamen. Drieëntwintig maal trad hij als promotor op. In Bakhuisen van den Brink ging een vakman, een bestuurder en een leermeester van groot formaat heen. Allen die onder zijn leiding gewerkt hebben denken met grote dankbaarheid aan zijn voorname persoonlijkheid terug.³

³J. van der Meij stelde een bibliografie van B.v.d.B. samen, welke verscheen in NAKG 67 (1987), pp. 95-109.